

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Vzdělávací materiál vytvořený v projektu OP VK

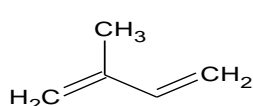
Název školy:	Gymnázium, Zábřeh, náměstí Osvobození 20
Číslo projektu:	CZ.1.07/1.5.00/34.0211
Název projektu:	Zlepšení podmínek pro výuku na gymnáziu
Číslo a název klíčové aktivity:	III/2 - Inovace a zkvalitnění výuky prostřednictvím ICT

Anotace

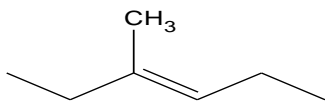
Název tematické oblasti:	Biochemie
Název učebního materiálu:	Terpeny – základní zástupci, složení a význam
Číslo učebního materiálu:	VY_32_INOVACE_Ch0204
Vyučovací předmět:	Seminář z chemie
Ročník:	4. ročník čtyřletého studia, 8. ročník osmiletého studia
Autor:	Jana Drlíková
Datum vytvoření:	30. 1. 2013
Datum ověření ve výuce:	31. 1. 2013
Druh učebního materiálu:	pracovní list
Očekávaný výstup:	Uplatnění dosud získaných znalostí z oblasti obecné, organické chemie, biochemie a biologie na vyvozování nového učiva v probíraném tématu.
Metodické poznámky:	Pracovní list studenta je doplněn vypracovanou verzí pro učitele. Ve výuce je pracovní list používán jako text, na jehož základě je procvičováno již probrané učivo, jsou vyvozovány nové poznatky a řešeny drobné problémové úlohy ze zadaného tématu.

SCH 8 **Terpeny – isoprenoidy** (Pracovní list)

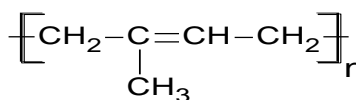
Jako **terpeny (isoprenoidy)** označujeme původem, funkcí i chemickým složením značně nesourodou skupinu přírodních látek odvozených od isoprenu (S:.....).

isopren

isoprenová strukturní jednotka   znázornění molekuly polyisoprenoidu

1) Rozdělení terpenů

a) podle počtu isoprenových jednotek:

název skupiny terpenů	počet isoprenových jednotek	počet atomů C
monoterpeny	2	10
seskviterpeny	3	15
diterpeny	4	20
triterpeny	6	30
tetraterpeny	8	40
polyterpeny	2n; n ∈ N	2n .5

b) podle původu:

- rostlinné
- terpeny - nižších hub
- živočišné

c) podle chemického složení:

- uhlovodíky
- alkoholy
- aldehydy
- ketony
- karboxylové kyseliny

2) Vlastnosti

Často jde o látky rostlinného původu, jež jsou za běžné teploty těkavé kapaliny, které bývají součástí olejů a silic, nebo pevné látky, obsažené v balzámech a pryskyřicích.

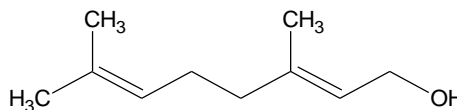
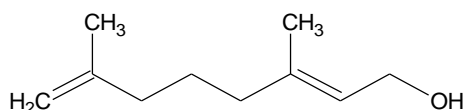
3) Přehled některých významnějších terpenů

3.1. Monoterpeny

a) **geraniol** – součást růžového oleje

- v růžovém oleji jsou přítomny 2 izomerní alkoholy, liší se polohou dvojné vazby

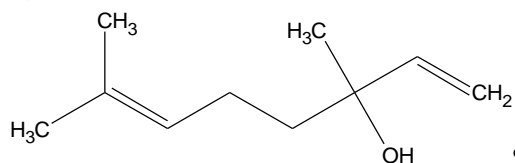
typ izomerie: .....

S: .....

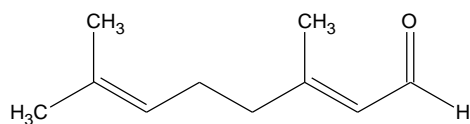
S: .....

b) **linalool** – součást silice levandulové

S: .....

c) **geranial (citral)** – terpenický aldehyd, součást silice citronové, často užívaný k parfemaci mýdel

S: .....

Vyskytuje se nejen v citrusech, jak naznačuje jeho druhý název, ale i jako součást tzv. „citralových drog“ (mateřídouška, meduňka).

d) **menthol** (vzorec 1)

Je součástí silice máty, používá se při výrobě....., k parfemaci kosmetických výrobků, ve voňavkářství. Struktura obsahuje ..... asymetrické atomy C, existuje tedy..... různých enantiomerů mentholu.

e) **pineny** (α , β - pinen) (vzorce 2,3)

Pineny se získávají z pryskyřice ..... postupem, který se označuje jako destilace s vodní parou. Tímto způsobem získáme z pryskyřice terpentýnovou silici, obsahující α , β - pineny a dále kalafunu (směs organických kyselin, v používáná k čištění pájených spojů, na smyčce a na depilaci prasečích štětín).

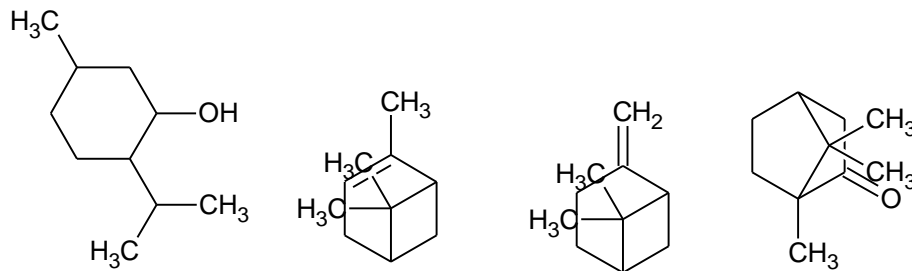
Destilace s vodní parou.

Destilací s vodní parou se většinou čistí látky, které jsou ve vodě málo rozpustné a při teplotě varu vody mají značný tlak nasycených par. Při této destilaci se do destilované směsi zavádí vodní pára, vyvíjená v oddělené nádobě. Lze tak oddělit látky i při nižší teplotě, než je jejich teplota varu, a získávají se tak především některé termolabilní látky.

f) kafr (vzorec 4)

Získává se destilací s vodní parou z dřeva kafovníku, kdy se takto oddestiluje směs látek nazývaná kafrový olej a z něj pak vymražením lze oddělit kafr. V minulosti se používal jako plastifikátor při výrobě celulódu, v současnosti se používá hlavně k výrobě kafrových mastí.

Vzorce:

1) menthol

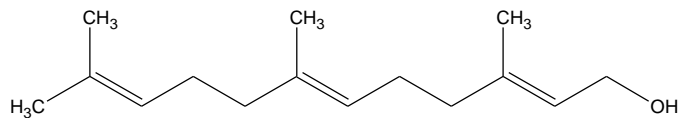
2) α -pinen

3) β -pinen

4) kafr

3.2. Seskviterpeny

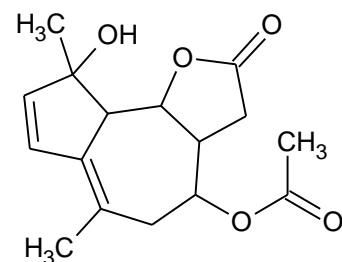
a) farnesol

S:.....

Farnesol je seskviterpenický alkohol, který je součástí silic pomerančovníku, jasmínu a lipových květů.

b) matricin – součást silic heřmánku (*Matricaria officinalis*)

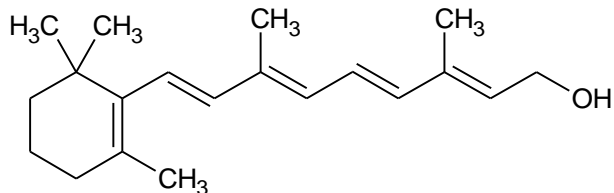
Určete v molekule matricinu charakteristické funkční skupiny.

3.3. Diterpeny

a) fytol

Diterpenický alkohol, který se estericky váže jako substituent na jeden z postranních řetězců u některých typů chlorofylů a umožňuje rozpouštění chlorofylů v tucích.

b) vitamín A (retinol, axeroftol)

Výskyt: ve formě esterů s mastnými kyselinami – součást tuku mořských ryb, mléka, másla, vaječného žloutku. Ve formě provitamínu (β -karoten) se vyskytuje v mrkvi a zelených částech rostlin.

V organismu je retinol skladován v játrech.

Význam: aldehyd retinal je součástí zrakového pigmentu rhodopsinu, který je nepostradatelný pro vidění, vývoj kostry a reprodukční funkce.

β -karoten $\xrightarrow{\text{oxidace}}$ 2 retinal $\xrightarrow{\text{redukce(lymfa)}}$ retinol $\xrightarrow{\text{plazma}}$ retinal + bílkovina opsin = rhodopsin

Avitaminosa A: bylo zjištěno zastavení růstu u zvířat, poruchy ve tvorbě kožního a očního epitelu, šeroslepost, xeroftalmie (vysychání spojivky a rohovky oka, které může vést k jeho těžkému poškození).

Nadbytek vitamínu A: teratogenní, patrně zvětšuje lámavost kostí

3.4. Triterpeny

a) skvalen $C_{30}H_{50}$

..... s lineárním řetězcem (použitý typ vzorce: .....).

Byl poprvé izolován z jater ....., z jehož latinského názvu získal své triviální označení.

Prekurzor (.....) řady fyziologicky významných látek.

b) steroidy (samostatný pracovní list)

3.5. Tetraterpeny

Karotenoidy

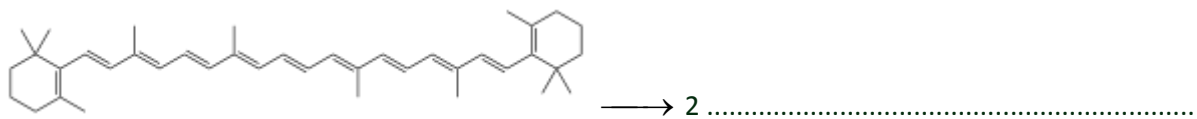
Karotenoidy jsou ..... barviva rostlin, jež zachycují některé vlnové délky elektromagnetického záření a dodávají tak spolu s chlorofyly energii procesu

.....

Fungují tedy jako ..... Prokaryontní buňky chrání karotenoidy před účinky světla.

Karoteny (α -, β -, γ -) jsou obsaženy v buňkách rostlin.

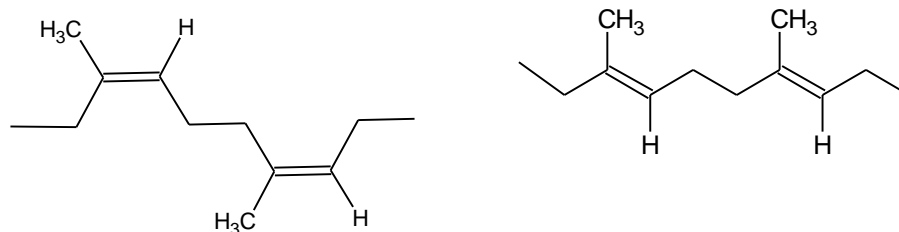
β -karoten je prekurzorem vitamínu ....., jehož dvě molekuly vznikají symetrickým..... štěpením β -karotenu:

Lykopeny jsou červená karotenoidní barviva šípků a rajských jablek.

Xanthofyly jsou žlutá až červenofialová barviva, která jsou součástí světlosběrné antény (řadí se tedy mezi přídatná fotosyntetická barviva). Jejich molekuly jsou podobné karotenům, ale obsahují atomy O. (Př.: kapsanthin- papriky, lutein – květy slunečnic a pampelišek).

3.6. Polyterpeny

konfigurace: ..... konfigurace vůči = vazbě

..... konfigurace vůči = vazbě

název látky: .....

..... zdroj:

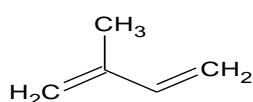
..... (Hevea brasiliensis) Isondra gutta (pryšcovitá)

využití: surovina pro výrobu .....

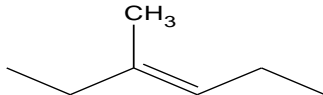
výroba výplní zubních kanálků

SCH 8 Terpeny – isoprenoidy (Vyplněná verze)

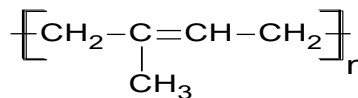
Jako **terpeny (isoprenoidy)** označujeme původem, funkcí i chemickým složením značně nesourodou skupinu přírodních látek odvozených od isoprenu (S: **2-methylbuta-1,3-dien**).

isopren

isoprenová strukturní jednotka   znázornění molekuly polyisoprenoidu

1) Rozdělení terpenů

a) podle počtu isoprenových jednotek:

název skupiny terpenů	počet isoprenových jednotek	počet atomů C
monoterpeny	2	10
seskviterpeny	3	15
diterpeny	4	20
triterpeny	6	30
tetraterpeny	8	40
polyterpeny	2n; n ∈ N	2n .5

b) podle původu:

- rostlinné
- terpeny - nižších hub
- živočišné

c) podle chemického složení:

- uhlovodíky
- alkoholy
- aldehydy
- ketony
- karboxylové kyseliny

2) Vlastnosti

Často jde o látky rostlinného původu, jež jsou za běžné teploty těkavé kapaliny, které bývají součástí olejů a silic, nebo pevné látky, obsažené v balzámech a pryskyřicích.

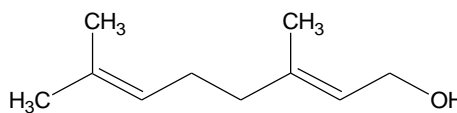
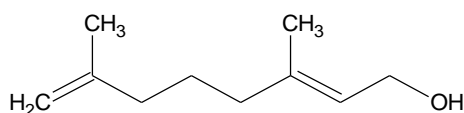
3) Přehled některých významnějších terpenů

3.1. Monoterpeny

a) **geraniol** – součást růžového oleje

- v růžovém oleji jsou přítomny 2 izomerní alkoholy, liší se polohou dvojné vazby

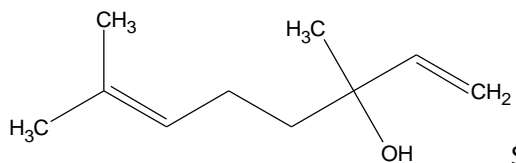
typ izomerie: **konstituční, řetězcová**

S: **3,7-dimethylocta-2,7-dien-1-ol**

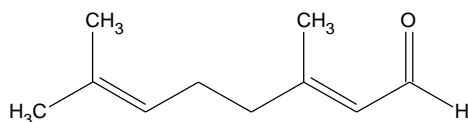
S: **3,7-dimethylocta-2,6-dien-1-ol**

b) **linalool** – součást silice levandulové

S: **3,7-dimethylocta-1,6-dien-3-ol**

c) **geranial (citral)** – terpenický aldehyd, součást silice citronové, často užívaný k parfemaci mýdel

S: **3,7-dimethylocta-1,6-dien-1-al**

Vyskytuje se nejen v citrusech, jak naznačuje jeho druhý název, ale i jako součást tzv. „citralových drog“ (mateřídouška, meduňka).

d) **menthol** (vzorec 1)

Je součástí silice máty, používá se při výrobě **cukrovinek, mastí**, k parfemaci kosmetických výrobků, ve voňavkářství. Struktura obsahuje **3** asymetrické atomy C, existuje tedy **8** různých enantiomerů mentholu.

e) **pineny** (α , β - pinen) (vzorce 2,3)

Pineny se získávají z pryskyřice **borovic** postupem, který se označuje jako destilace s vodní parou. Tímto způsobem získáme z pryskyřice terpentýnovou silici, obsahující α , β - pineny a dále kalafunu (směs organických kyselin, v používání k čištění pájených spojů, na smyčce a na depilaci prasečích štětín).

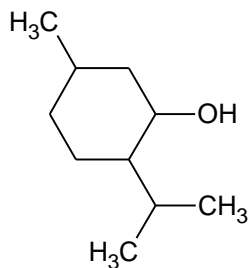
Destilace s vodní parou.

Destilací s vodní parou se většinou čistí látky, které jsou ve vodě málo rozpustné a při teplotě varu vody mají znatelný tlak nasycených par. Při této destilaci se do destilované směsi zavádí vodní pára, vyvíjená v oddělené nádobě. Lze tak oddělit látky i při nižší teplotě, než je jejich teplota varu, a získávají se tak především některé termolabilní látky.

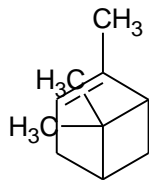
f) kafr (vzorec 4)

Získává se destilací s vodní parou z dřeva kafovníku, kdy se takto oddestiluje směs látek nazývaná kafrový olej a z něj pak vymražením lze oddělit kafr. V minulosti se používal jako plastifikátor při výrobě celulódu, v současnosti se používá hlavně k výrobě kafrových masť.

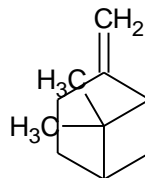
Vzorce:

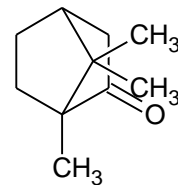
1) menthol

2) α -pinen

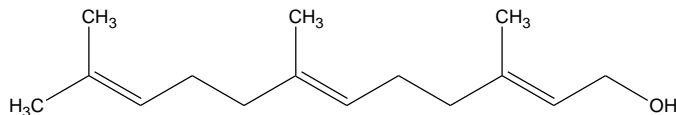
3) β -pinen

4) kafr

3.2. Seskviterpeny

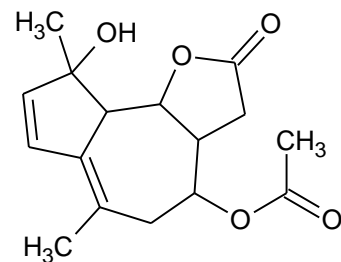
a) farnesol

S: 3,7,11-trimethyldodeka-2,6,10-trien-1-ol

Farnesol je seskviterpenický alkohol, který je součástí silic pomerančovníku, jasmínu a lipových květů.

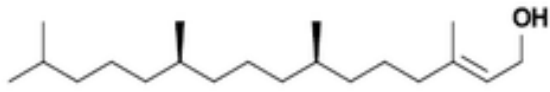
b) matricin – součást silic heřmánku (Matricaria officinalis)

Určete v molekule matricinu charakteristické funkční skupiny: esterická, vnitřní ester (lakton), hydroxylová

3.3. Diterpeny

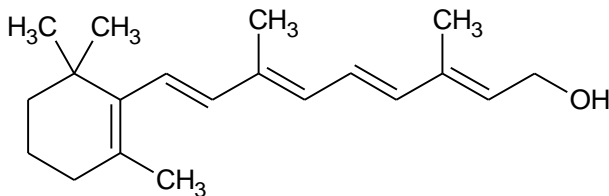
a) fytol

S: 3,7,11,15-tetramethylhexadec-2-en-1-ol

Diterpenický alkohol, který se estericky váže jako substituent na jeden z postranních řetězců u některých typů chlorofylů a umožňuje rozpouštění chlorofylů v tucích.

b) vitamín A (retinol, axeroftol)

Výskyt: ve formě esterů s mastnými kyselinami – součást tuku mořských ryb, mléka, másla, vaječného žloutku. Ve formě provitamínu (β -karoten) se vyskytuje v mrkvi a zelených částech rostlin.

V organismu je retinol skladován v játrech.

Význam: aldehyd retinal je součástí zrakového pigmentu rhodopsinu, který je nepostradatelný pro vidění, vývoj kostry a reprodukční funkce.

β -karoten $\xrightarrow{\text{oxidace}}$ 2 retinal $\xrightarrow{\text{redukce(lymfu)}}$ retinol $\xrightarrow{\text{plazma}}$ retinal + bílkovina opsin = rhodopsin

Avitaminosa A: bylo zjištěno zastavení růstu u zvířat, poruchy ve tvorbě kožního a očního epitelu, šeroslepost, xeroftalmie (vysychání spojivky a rohovky oka, které může vést k jeho těžkému poškození).

Nadbytek vitamínu A: teratogenní, patrně zvětšuje lámavost kostí

3.4. Triterpeny

a) skvalen C₃₀H₅₀

Uhlovodík s lineárním řetězcem (použitý typ vzorce: molekulový).

Byl poprvé izolován z jater žraloka, z jehož latinského názvu získal své triviální označení. Prekurzor (výchozí látka, „předchůdce“) řady fyziologicky významných látek.

b) steroidy (samostatný pracovní list)

3.5. Tetraterpeny

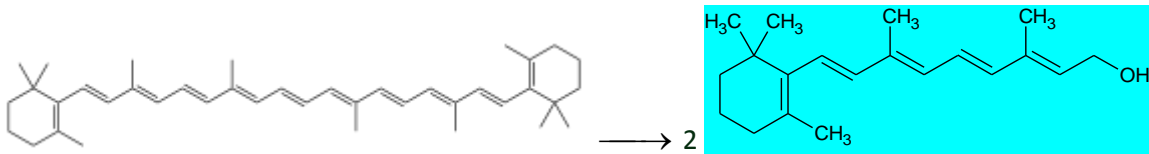
Karotenoidy

Karotenoidy jsou **žlutá, oranžová, až červená** barviva rostlin, jež zachycují některé vlnové délky elektromagnetického záření a dodávají tak spolu s chlorofyly energii procesu **fotosyntézy**.

Fungují tedy jako **přídavná fotosyntetická barviva, součást světloběrné antény**. Prokaryontní buňky chrání karotenoidy před účinky světla.

Karoteny (α -, β -, γ -) jsou obsaženy v buňkách rostlin.

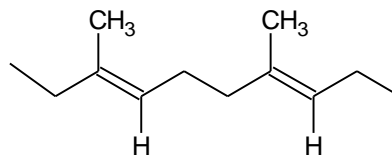
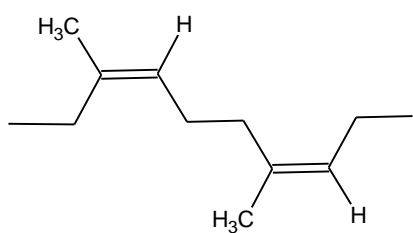
β -karoten je prekurzorem vitamínu **A**, jehož dvě molekuly vznikají symetrickým **oxidačním** štěpením β -karotenu:

Lykopeny jsou červená karotenoidní barviva šípků a rajských jablek.

Xanthofyly jsou žlutá až červenofialová barviva, která jsou součástí světloběrné antény (řadí se tedy mezi přídavná fotosyntetická barviva). Jejich molekuly jsou podobné karotenům, ale obsahují atomy O. (Př.: kapsanthin- papriky, lutein – květy slunečnic a pampelišek).

3.6. Polyterpeny

konfigurace: **cis** konfigurace vůči = vazbě

trans konfigurace vůči = vazbě

název látky: **přírodní kaučuk**

gutaperča

zdroj: **kaučukovník brazilský** (Hevea brasiliensis)

Isondra gutta (pryšcovitá)

využití: surovina pro výrobu **pryže**

výroba výplní zubních kanálků

Zdroj: archiv autorky